

A középkori szerb orvoslás emlékei

Memories of the medieval Serbian Medicine

Kapronczay Károly DSc

k.kapronczay@freestart.hu

Initially submitted Juny05. 2012; accepted for publication July0 7, 2012

Abstract:

The first documents of Serbian medical history was find in the Mount Athos monastery in Hilandar based by St. Sava, originally known as Rastko Nemanjic (1175-1235). In the 7th. century in Cattaro worked physicians from Italy and from Byzantine Egidius magister (1324-1329), and Antony magister in 1333. In the city The city worked in the Pantokrator, the Eastern Rite monastery, where there was also sick house, monastic medical school. Brother Theodore in 1263 led the study. Salerno developed the form of training. In the other great monastery of the Dominican monastery was also medical education in Latin - presumably from manuscripts from Salerno.

Kulcsszavak: középkori, szerb orvoslás, betegápolás, kolostori medicina

Keywords: Medieval Serbian medicine, nursing, monastic medicine

Első orvosi emlékek

Nincs adat arról, hogy Szerbia területén, a kereszténység felvétele után, a bizánci kereszténység gyógyító kultúrája milyen formában jelentkezett a szerbek lakta vidékeken. Uros raskai nagyzsuppán, majd a Nemanja-dinasztia uralkodása idején a nyugati és a keleti kereszténység szinte egyidőben virágzott Szerbiában. Az adriai tengerparton a nyugati kereszténység, míg a hegyek között a keleti rítus volt a meghatározó. A zetai szerb fejedelemség elfoglalta Kotor /Cattaro/ városát, ahol még komoly hagyományai voltak a római orvosi gyakorlatnak, volt kórház és gyógyszertár, hamarosan megjelentek a keleti és a nyugati keresztény kolostorok. Innen kerültek elő a délszláv gyógyító kultúra legfontosabb dokumentumai.

A szerb orvostörténelem első, európai jelentőségű dokumentuma a Szent Száva alapította, az Athosz-hegyen levő Hilandar kolostorhoz kötődik. Szent Száva, eredeti nevén Rastko Nemanjic (1175-1235) a szerb államiság megteremtőjének, Stefan Nemjana zetai szerb zsuppán (fejedelem) legkisebb fia. Rastko Nemanjic a bizánci műveltség szellemében nevelkedett és erősen vonzódott a szerzetesi életmódhoz: 1192-ben a Szent- Hegyre, az athosi Vatopédi kolostorba vonult, itt vette fel a Száva szerzetesi nevet. Időközben apja lemondott a trónról és a Simeon nevet felvéve ő is kolostorba vonult. Közösén (1198-ban) szerb kolostorként újra alapították a Hilandar nevet viselő, az Athosz-hegyen levő elnéptelenedett kolostort, amely ma a legnagyobb szerb zarándokhely. A külvilágtól elzárva még 1198-ban összeállították a Hilandari Tripikont, a kolostori alapszabályzatot. Száva 1208-ban visszatért Szerbiába és székhelyének az általa alapított studenica kolostort nevezte meg. Jelentős szerepet játszott a Szerb Ortodox Egyház megalapításában, az első szerb püspöknek szentelték fel és a pápa pátriárkának nevezte ki. A studenici kolostoron kívül monostort alapított Karejskiben, majd szentföldi zarándoklatán a Karmel hegyen lévő Ákonban a Szent György és a Sinai-hegyen a Szent János kolostort is ő alapította. Összesen nyolc püspökséget alapított. 1220-ban engedélyt kapott a pápától, hogy a mindenkori szerb pátriárka koronázza meg a szerb királyt. Összeállította a Studenica Tripikont, ennek részeként írja meg az első szerb irodalmi munkát, Szent Simeon életét, valamint a Szent Simeon liturgiáját. Rendezte a kolostorok kapcsolatait, iskolákat és kórházakat alapít, ez utóbbiakat a kolostorokon belül. Rendelkezése után indult meg több szerb kolostorban a szerzetes-orvosképzés. Vallásos irodalmi fordításaival elősegítette a szerb irodalmi nyelv kialakulását és megerősítette az ortodox vallásban a nép jelenlétét. Szentföldi zarándoklat után a bulgáriai Veliko-Trnovóban halt meg, 1235-ben.

A szerbek legkedveltebb középkori szentje. A feljegyzések szerint még a Hilandar kolostorban a gyógyító szerzetesek képzését Teodosija szerzetes (1290-1292) irányította, főleg latin nyelvről ószlávra fordított latin és arab orvosi munkákból. Amikor Száva elhagyta 1208-ban a Hilandar kolostort, kíséretében már több szerb szerzetes tért vissza hazájába, akik részt vettek a studenica és a krajarski monostorok alapításában. Az bizonyos, hogy a studenica monostorban folytatódott a hilandariban elkezdett orvosképzés, innen már több novicius gyógyító testvér nevét is ismerjük. Ezeket „arányosan” küldték szét más kolostorokba, így a Katarban alapított Pantokrator ortodox monostorba is.

A középkori szerb medicina

Katar (Cattaro), hajdani római város, a 7. században került a szlávok felügyelete alá, bár tovább éltek régi életüket, megtartva vallásukat és mindennapi életüket szabályzó belső rendeleteiket. Később a Zeta szerb fejedelemségek része lett. A városi évkönyvek tanúsága szerint Katar városában volt gyógynövényáruda, gyógyszertár, városi kórház (isptály), sebész céh. A 14/15. században rendeletek szabályozták a takarítást, a városi közterek tisztaságát, stb.. Az itt őrzött évkönyvek szerint, a már az említett III. Uros nagyzsuppánnak és Dusan fejedelemnek bizánci és itáliai udvari orvosai voltak: magister Egidius (1324-1329), majd magister Antonius 1333-ban. A városban működött a már említett Pantokrator, keleti rítusú monostor, ahol szintén létezett betegház, szerzetesi orvosi iskola. 1263-ban Theodor testvér irányította a képzést. A Salernoban kialakított képzési formában tanítottak és az alexandriai görög orvosi iskola mestereinek munkáit lefordították ószláv nyelvre. Kotor másik nagy monostorában, a domonkos kolostorban is folyt orvosképzés, itt latin nyelvű - feltehetően Salernóból származó kéziratokból - tanítottak, így az itt folyó képzés érdekes ötvözetét adta a salernói-montpellier-i és a görög keleti monostori orvosképzésnek. A későbbiekben itt őrizték meg a Hilandari Orvosi Kódexet, azt a terjedelmes kéziratot, amely 1302-ben készült, eredetijét az athosi Hilandar Monostorban másolták. Az általános bevezetés után belbetegségek, járványos bajok, gyógyszerek, fertőző bajok, gyermekbetegségek, valamint sebészeti ismeretek fejezetek követik egymást, mindegyik görög-római és arab munkák fordításai. Például a gyógyszerészeti fejezet Avicenna alapmunkájából került ki. A Katarban fellelt kódex valamelyik Szent Száva alapította kolostorból került a Pantokrator kolostorba, ma a belgrádi Nemzeti Könyvtár tulajdona.

A szerb falvakban általában csak borbélysebészek és füvesasszonyok gyógyítottak. A beteggyógyítás történetének fontos forrásai az ortodox templomok freskói, ahol a gyógyító Krisztus és a különböző gyógyító szentek ábrázolásának háttérében megjelenik a gyógyítás színtere, eszközei, sőt a gyógyszerkészítés is. Ugyancsak lényeges forrás például Katar levéltára, műemléki épületeinek feliratai, stb. Itt a kolostorok irattárai részben megmaradtak, részben a török elől menekülő szerzetesek más kolostorokba menekítették. Dubrovnik, Ragusa, Genova stb levéltárai bővelkednek a szerb történelem - közte az orvosi múlt - emlékeivel. Ilyen például Jovan Damanskinak az emberi testről, a nőről és férfiről szóló, csupán néhány lapból álló szövege, amely a 17. század legelején került a Bolognai Egyetemi Könyvtárba, ami sokban hasonlít a Hirandar-kodex emberi testet leíró részéhez. Az elvégzett szövegelemzések szerint valamelyik szerbiai kolostorban - feltehetően a Száva-Duna torkolata közelében állt rácsai kolostorban - készült a 15. század legelején. Készítőjeként Krisztofor Racanint feltételezik. Azt már homály fedi, hogy innen milyen úton került Bolognába. Visszatérve a katarai emlékekhez, a helyi városi levéltár gazdag gyűjteménnyel rendelkezik: koraközépkori gyógyszerészeti iratokkal, így gyógyszerleírását tartalmazó manuálisokkal, receptekkel, kereskedelmi feljegyzésekkel.

E kor jeles egyénisége Thomas Budislavic (Dubrovnik, 1545 – Nápoly, 1608) szerb szerzetes és orvos volt. Apja borbélysebész volt, nála tanulta meg a sebészséget. Ennek ellenére nagybátyja, Grgur Budislavic szerzetes hatására belépett a domonkos rendbe, később Zarába

filozófiát tanított. Jártas volt az asztrológiában, tanulmányokat folytatott a padovai és a bolognai egyetemen, ahol 1572-ben teológiai, majd orvosi doktori címet szerzett. Feljegyezték, hogy Raguzában Budislavic és kortársa, Lujo Durasevic voltak az első odavalósi orvosdoktorok. Budislavic 1572-1574 között Ragusa városi orvosa lett, majd a súlyos tüdőaszmbában szenvedő II. Murád szultán betegágyához hívták. Orvosi munkája olyan eredményes volt, hogy 1581-től évjáradékot kapott a szultáni udvartól és egy hercegovinai birtokkal is megjutalmazták. Útja Erdélybe, majd Lengyelországba vezetett, Báthory udvarában is működött. A lengyel király nemességgel és királyi orvosi címmel jutalmazta meg. Visszatérve a Balkánra keresztényt és iszlámhívót egyaránt gyógyított. Végrendeletében vagyonából olyan intézményt alapított Raguzában, ahol a török területre induló missziós papokat készítettek fel. Később Ragusa városa úgy módosította Budislavic alapítványát, hogy raguzai fiatalok tanulmányait támogatta.

Szerb orvosi emlékek magyar földön

Az Al-Duna mentén már az Árpádok idején is éltek ortodox hitű szerbek: 1225-ben Bogdán Arzén hilendári hegemon (házfőnök) engedélyt kért kolostoralapításra. A török balkáni előre nyomulása miatt a 15. század elejétől gyorsan megnövekedett a szerb menekültek száma, akik körében az ortodox egyház lett a nemzeti összetartozás kifejezője. A délvidéki szerbek az ippeki pátriárka felügyelete alá tartoztak, aki a belgrádi pátriárkán keresztül igazgatta a magyar földön letelepedett szerbeket. A szerbek beköltözése főleg a rigómezei csatavesztés után (1389) felgyorsult, egy nagyobb csoportjuk a Csepel-szigeten levő Kevén telepedett meg (1404). Stefan Lazarevics elmenekült szerb fejedelem Szatmár megyében kapott nagyobb birtokot Zsigmond királytól, de Torontál és Somogy vármegyékben is jelentős szerb települések formálódtak ki. A déli határ mentén Brankovics György szerb fejedelem kapott nagyobb birtokot, miután Belgrádot és a macsói bániságot átengedte Zsigmond királynak (1426). Száz évvel később, Belgrád végleges eleste után (1521), a menekülő szerbek végleg elvesztették reményük, és tartósan letelepedtek magyar földön, megkezdtek a szerb egyház megszervezését is. Az egyház lett a szerbség összefogó ereje, kolostorai a művelődés bázisai, ahol kórházak is működtek, betegápoló képzés is folyt.

A délvidék szerbségének beteggondozása, esetleges orvosi ellátása teljes egészében a kolostorokkal kapcsolatos: a 15/16. században Szerém, Bács-Bodrog és Torontál vármegyékben mintegy 50 szláv kolostor működött, legtöbbjüknek sem az alapítási évét, sem

alapítójának a nevét nem ismerjük. Később az e kolostorokról szóló írásos emlékek a török adókönyvekben maradtak fenn. Ilyen kolostor volt Bács-Bodrog megyében Bodoni (Bogyán, 1478), Kuzdin, Torontál megyében Hodos (1523), Bezidn (1539), Szerém megyében Hopovo, Besonovo, Rakovac, Kuvezdin. A szerbiai kolostorkórházak szerzetesei - mint már említettük - szoros kapcsolatot tartottak egymással. Így például a milosevoi kolostor - az egyetlen, amely Szerbia területén a török hódoltság idején is működött - állandó kapcsolatban állt a Bogyánban tevékenykedő szerzetesekkel. Ez a kolostor arról volt híres, hogy az épület területén fakadó gyógyvízet szembetegségek és emésztési zavarok kezelésére használták.

A kuzdini kolostorban íródott a 16. század elején az úgynevezett Kuzniski Lekarusa, amelyet egy Pável nevű szerzetes írt. Ez a kézirat főleg imádságokat tartalmaz, a különböző betegségeknel mondták el. A kéziratot a belgrádi Nemzeti Könyvtárban őrzik.

Ebből az időből származik a Hodosi Kódex, amelyet valamelyik szerbiai kolostorban másoltak, 1390 táján. A szerzője ismeretlen, és ószláv nyelven írt. A kódex ismeretlen körülmények között Székesfehérvárra került, egy Teodor nevű ortodox paphoz, aki ezt tovább ajándékozta a budai Teofan Hopovac nevű szerzetesnek. A kézirat Budáról a Szeged környéki hodosi kolostorba került. Itt bukkant rá Safarik, a jeles cseh nyelvész, a cseh nemzeti mozgalom egyik szellemi vezetője, aki Prágába vitte és a Cseh Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Ma ott őrzik.

A munka 163 oldalas, négy fejezetre tagolódik. Az első fejezetben a test felépítéséről (Hippokratész: De natura homini c. munkája nyomán), szól, majd a megtermékenyítéssel foglalkoznak. Az embrió fejlődését tárgyaló rész Galenus munkájából való. A második és harmadik fejezetben - minden rendszerezés nélkül - felsorolja a betegségeket, a rájuk való recepteket. Leírja a láz, a fogak, a süketség, a köhögés, a fejfájás, az álmatlanság, a veszettség, a csonttörés, a szájban és a nyakon levő kiütések gyógymódjait, szól a hajnövesztésről, a kutyaharapás kezeléséről, a kígyómarásról, az arcápolásról, a bolhák elleni védekezésről, feldolgozza az éhség, a szomjúság és a részegség kérdését. Említést tesz a vérnyomásról, a fülzúgásról, a sárgaságról, az emberi testben levő kövekről, a hányásról, az anyatejéről stb. A negyedik fejezet asztrológiával foglalkozik, amely azonos egy 14. századi görög kézirattal, amelyet a párizsi Nemzeti Könyvtárban őriznek. A Hodosi Kódex alapul szolgált a későbbi idők népszerűsítő orvosi kézirateihez. Egyes kutatók feltételezni vélik az első és második fejezet azonosságát a Hilandari-kódex bizonyos részeivel is. A Hódosi-kódexben a betegápolás „fogásaival” is foglalkoztak.

A 16. században a magyar királyság déli területei folyamatosan török megszállás alatt voltak. Ezek nagy részén szerbek éltek, akik többsége tovább menekült északi irányban, az ott maradtak viszont igen nehéz helyzetbe kerültek. Ez a térség a mohácsi csata után török és keresztény hadak átvonulási terepévé vált. A törökök kezdetben a lakosságot jobbra legyilkolták, később pedig összefogdosták és a keleti rabszolgavásárookra hajtották. Így a virágzó középkori városok, továbbá a neves kolostorok és számos vár szinte teljesen elpusztult és elnéptelenedett. A szárazföldek elmocsarasodtak, a rovarok és kártevők hihetetlen mértékben elszaporodtak, megnöttek a járványok (malária, feketehímlő, kiütéses tífusz, dizentéria stb.), csak azért nem vált nagyobb méretűvé, mert a vidék szinte teljesen elnéptelenedett. A római katolikus egyház rendszeresen apostoli látogatókat küldött a törökök által megszállt területekre (1571, 1581, 1607). A látogatásokról szóló jegyzőkönyvek másolatát a dubrovniki Ferences-rendi kolostorban őrzik. Így itt őrzik Bartolomeus Kasic jezsuita szerzetes V. Pál pápának küldött, az 1612-1618 közötti időszakban írt jelentéseit is. Kasic, kereskedőnek álcázva magát végigjárta azt a vidéket, amit Evlia Cselebi és Edward Brown később felkeresett. A siralmas állapotok leírása után azoknak a tatár katonáknak a kegyetlenségeiről számolt be, amelynek következtében teljesen elpusztult Zombor és Bezdán. A vatikáni levéltár őrzi Benic Milan ferences rendi szerzetes és belgrádi püspök olasz nyelvű jelentéseit, amelyek a 17. század második felében íródtak. Ezekben részletesen szólt a járványokról. A ferencesek legfeljebb annyit tudtak segíteni, hogy gyógynövényeket, magukkal vitt gyógyszereket adhatták át. Gyógyítással csak kevesen foglalkoztak, és gyógyszereik is alig-alig akadtak.

A törökök az elnéptelenedett vidékekre - a gyér számú őslakosok mellé - igyekeztek szerbeket letelepíteni, akik főként a romos városokban húzódtak meg, ahol az élet valamivel könnyebb volt, mint a falvakban. A törökök több kolostor felépítését is engedélyezték, főleg a Fruska Gora vidékén. Számuk a 17. század végén elérte a negyvenet.– Mint mindenütt, itt is ezek lettek a szerbek vallási, politikai, kulturális és egészségi központjai. Itt voltak betegszobák, betegápoló szerzetesek, gyógynövénykertek. A hopovói, a besenovói és a vrdniki kolostorokban orvosi végzettséggel rendelkező szerzetes is tartózkodott. Ezek közül kiemelkedett a hopovói és a krosedoli kolostor, ahol betegápoló-képzéssel is foglalkoztak, amelyen világi személyek is részt vehettek. Hopovón cellákban különítették el az elme- és idegbetegeket, egyeseket bevontak a kolostori kerti munkákba is. A hopovói templom egyik freskója kolostori gyógynövénykertet ábrázol.

Ez a különösnek tűnő gyógyító kultúra szinte érintetlen volt a török uralom alatt a Balkánon, a 19. század közepéig. Hatása a 20. században is érződött. A számtalan kolostor megmaradt a betegellátás első szintjének, még a lassan formálódó városokban is inkább a betegápoló szerzetesekhez fordultak bajaikkal. Az is biztos, hogy nagy gyakorlatot szereztek a gyógynövényekkel történő „gyógyszerezés” vonatkozásában, sőt a gyógynövényes boltok gazdag kínálatukkal ma is a városok és a falvak képéhez tartoznak. Az is biztos, hogy e területeken legalább kétszáz éves késéssel formálódott ki a tudományos orvoslás gyakorlata és jelentek meg az egyetemet végzett orvosok. E tapasztalati „orvoslás” vagy inkább beteggondozás területén elévülhetetlen érdemeket szerzett a kolostori medicina.

IRODALOM:

ACKERNECKT, E.: *Geschichte der Medizin. Stuttgart*, Enke, 1979.

APOSZTOLOV, M.: *Istorija na medicinata*. Szófia, 1984.

DZSAKOV, Szt.: *Istorija na medicinata*. Szófia, 1932.

GLEISINGER, L.: *Povijest medicine*. Zagreb, 1978.

KATICS, R. _ SZTOJANOVIC, L.: *Halandarszki medicinszki kodeksz*. B. 517. Belgrád, 1971.

MIJUSKOVIC, Slavko: *Zdrasztvene insztitucje u Kotoru u Nemanjicskom i nosztnemanyicskom periodu. Im 700 godina medicine u Szrba*. Belgrád, 1971.

MITROVIC, Vl.: *Berberi, lekarzi, hiruszi i stomatolozi u stedjem Banatu*. Panceva, 1973.

STOJANOVIC, Vl.: *Istorija medicine*. Belgrád-Zágráb, 1962.

TODOROVIC, Kosta: *700 godina medicine u Szrba*. Belgrád, 1971.